

MANIFESTĂRI CULTURALE ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

IGOR MANZURA

Definirea noțiunii "Tripolie târziu". Cultura tripoliană prezintă, în etapele finale ale dezvoltării sale, un fenomen deosebit de complicat și, în mare măsură, contradictoriu. În această perioadă, pe fondul unei degradări evidente, ori chiar al dispariției depline a elementelor de bază tripoliene, se întrevăd trăsăturile unei culturi calitativ noi, capabilă, probabil, să reacționeze mai mobil la condițiile istorice schimbătoare, în împrejurările trecerii de la eneolitic la epoca bronzului. Transformările trăsăturilor de bază ale Tripolianului, în perioada respectivă, se resimt într-atât încât, pe drept cuvânt, au provocat divergențe în lămurirea definirii conținutului noțiunii "Tripolie târziu" și chiar au stârnit o serie de obiecții împotriva atribuirii monumentelor târzii la respectiva cultură.

Esența discuțiilor asupra primei probleme se reducea în mare măsură la determinarea sferei monumentelor care ar fi trebuit să reprezinte faza finală a culturii tripoliene.

Conform periodizării T.S. Passek, perioada tripoliană târzie este reprezentată de monumentele etapelor $C_1 - \gamma_1$ și $C_2 - \gamma_2$ ¹. Acest punct de vedere, indiferent de cercetările ulterioare, continuă să persiste și în prezent². Alături de acestea, a fost expusă opinia că stadiului final al culturii i se atribuie doar monumentele etapei $C_2 - \gamma_2$ ³. Luând în considerare materialul acumulat până în prezent și nivelul de studiere al problemei în genere, a doua poziție se bucură de o mai mare recunoaștere, cu atât mai mult cu cât corespunde cu concluziile arheologilor români, care limitează evoluția culturii la etapa Cucuteni B, adică $C_1 - \gamma_1$ ⁴.

Problemele apartenenței culturale a monumentelor tripoliene târzii și-au pierdut într-un fel din acuitate, deoarece în prezent se admite includerea acestor monumente în contextul culturii în genere. Totodată, contradicțiile existente cândva sunt de înțeles, deoarece specificul monumentelor finale, în comparație cu cele precedente, este, într-adevăr, evident și cuprinde exact toate aspectele structurii tripolianului târziu. Însă, oricât de mare ar fi fost ansamblul elementelor novatoare, prioritatea în dezvoltarea formațiunilor culturale în spațiul carpato-nistean în eneoliticul târziu trebuie, se pare, să aparțină componentei tripoliene. Tradițiile tripoliene continuau și în această perioadă să rămână cele mai puternice și dinamice, influențând simțitor situația, atât în limitele regiunii date, cât și a regiunilor mai îndepărtate.

ISTORICUL STUDIERII MONUMENTELOR TRIPOLIENE TÂRZII ÎN MOLDOVA

Începutul studierii monumentelor tripoliene târzii în Moldova are loc la sfârșitul sec.XIX, când în raionul Tiraspol soții Stempkowski au descoperit înmormântări tumulare cu inventar tripolian. Cu aceste descoperiri se termină, practic, cercetările din zonă până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Materialele din tumulii de lângă or. Tiraspol au fost atribuite de către T.S.Passek variantei de sud a fazei (etapei) Tripolie $C_2 - \gamma_2$ ⁵.

Studierea arheologică sistematică a monumentelor interfluviului Nistru-Prut a fost posibilă doar în perioada postbelică. Lucrările T.S. Passek au permis descoperirea și cercetarea preliminară a unui număr impunător de așezări tripoliene târzii. De mare ecou s-au bucurat săpăturile cimitirului Văhvatiniți⁶. Materialele obținute au stat

la baza conturării variantei Nistrului Mijlociu, evidențiate alături de alte grupe local-cronologice ale tripolianului târziu, la mijlocul anilor '50. Complexele din zona cursului inferior al Nistrului au fost atribuite variantei Usatovo ⁷.

În anii '60, centrul de greutate al cercetărilor s-a mutat în raioanele din zona Prutului, unde, în urma investigațiilor au fost descoperite mai multe așezări tripoliene târzii ⁸. Cele mai importante au fost săpăturile în așezările de la Brânzeni, Costești ș.a. ⁹. La aceeași perioadă se referă și săpăturile cimitirului Dancu ¹⁰. Informațiile despre toate monumentele tripoliene târzii au fost reunite într-unul din volumele *Hărțile arheologice a Moldovei* ¹¹. Succesele în studierea monumentelor din regiunea Nistru-Prut reflectă, într-o anumită măsură, nivelul de studiere a culturii tripoliene târzii în genere.

Spre mijlocul anilor '70, tezele de bază privind structura tripolianului târziu au fost formulate atât în lucrările de sinteză ale lui T.G. Movșă și V.G. Zbenovici, cât și în secțiunile respective ale vol. I al *Arheologiei RSS Ucrainene* ¹².

La sfârșitul anilor '70, săpăturile în așezările tripoliene târzii sunt limitate. Câteva investigații se efectuează la Mereșeuca, Bolohani și Hancăuți ¹³. Pe de altă parte, se mărește simțitor numărul complexelor funerare descoperite, dintre care merită a fi menționate cimitirele de la Purcari, Dănceni, Taraclia și Cazaclia ¹⁴. Informații interesante au fost obținute cu prilejul noilor săpături în necropola Vâhvați ¹⁵. Disproporția semnalată în direcția cercetărilor de teren se lămurește, probabil, prin necesitatea interpretării mai aprofundate a fondului imens de izvoare acumulat în deceniile precedente. De aceea, este absolut legitimă apariția în prima jumătate a anilor '80 a unor scheme de generalizare a monumentelor tripoliene târzii în Moldova, Ucraina, cât și a masivului tripolian târziu în genere ¹⁶. După apariția acestor lucrări, în studiile existente nu au mai fost făcute rectificări esențiale, fapt legat, probabil, de necesitatea unei noi acumulări de date empirice. În lucrarea de față este folosită ca bază schema lui V. Dergaciov publicată în 1980.

STRUCTURA ȘI ELEMENTELE COMPOZIȚIONALE ALE CIVILIZAȚIEI TRIPOLIENE TÂRZII ÎN MOLDOVA

Datorită introducerii noțiunii "legătura genetică inversă", s-a stabilit că în limitele zonei de sud a entității culturale Tripolie au existat două variante regionale ¹⁷. Prima era reprezentată de monumentele de tip Brânzeni și Gordinești, iar a doua de monumentele de tip Vâhvați și Usatovo. În monumentele de tip Brânzeni și Gordinești s-a realizat linia independentă genetică ce a deschis calea spre originalitatea monumentelor tripoliene târzii în zona Prutului Mijlociu și Superior, a Nistrului Superior și parțial Mijlociu cât și a Bugului de Sud Superior. Mult mai timpurie era socotită grupa locală Brânzeni, iar mai târzie Gordinești. Parametrii spațiali ai grupurilor culturale ce formează a doua variantă regională erau diferiți. Monumentele de tip Vâhvați ocupă zona Nistrului Mijlociu, iar cele de tipul Usatovo se dezvoltă în limitele nord-vestului Mării Negre. Tradițiile culturale ale comunității locale Vâhvați se apreciau ca anterioare față de cele Usatovo, cu toate că sub aspect cronologic, ambele grupe erau considerate sincronice.

În continuare, s-a constatat că dezvoltarea grupului Usatovo în etapele târzii, a fost, de asemenea, influențată de tradițiile Gordinești. Evident, tangențele culturale regionale observate în cadrul variantei zonale sudice tripoliene sunt de explicat prin comunitatea originii, respectiv monumentele de tip Vărvăreuca XV. Conform cronologiei relative, monumentele tripoliene târzii se împart în două etape. Etapa timpurie includea complexele Brânzeni, Vâhvați și Usatovo timpurii, iar cea târzie monumentele Gordinești, Vâhvați și Usatovo târzii.

CRONOLOGIA RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ A MONUMENTELOR TRIPOLIENE TÂRZII DIN MOLDOVA

În cadrul comunității cultural-istorice tripoliene, monumentele din Moldova se sincronizează, în linii generale, cu monumentele de tip Troianov și Gorodsk din Volânia, cât și cu complexele de tip Lucașeuca (R.Moldova) și Sofievka din zona Niprului Mijlociu. Conform schemei cronologice a Europei Centrale și balcanice, ele sunt sincrone cu fazele clasice și finale ale culturii paharelor în formă de pâlnie, Lengyel târzie a grupului Liubelsk-Volânsk (Verbkoțișe-Kosteanetș), cu stadiul incipient al culturii amforelor globulare, cu etapele Bodrogkerezstúr și Laznany ale culturii Polgár, Cernavodă I târzie, monumentele cercului Boleráz, inclusiv Cernavodă III și, parțial, cultura Cernavodă II- Foltești. La est, monumentele tripoliene târzii se paralelizează cu complexele Derievka ale

culturii Srednâi Stog, cu materialele târzii din Mihailovka timpurie, cu monumentele culturii Konstantinovka, complexele lamnaia vechi de pe Volga și cu comunitatea Maikop-Novosvobodnaia.

Cronologia absolută a tripolianului târziu a fost recent coborâtă simțitor. Actualmente, ea se include aproape complet în al doilea sfert al mil. III î.e.n.¹⁸. Acest fapt nu este contrazis de datele C₁₄ obținute atât pentru cimitirul Dancu II (2650 î.e.n.), cât și pentru așezările Gorodsk și Gorodiște-Gorodnița (2701 și 2665 î.e.n.). Totuși, atragem atenția că unele date C₁₄ obținute pentru așezările Usatovo și Maiaki nu corespund acestei cronologii, însă există dubii privind calitatea eșantioanelor prelevate pentru analiză.

MONUMENTELE DE TIP BRÂNZENI

Vestigiile grupului Brânzeni au fost evidențiate pentru prima dată la sfârșitul sec. XIX în satul Bilcze-Zlote (peștera Verteba). Constituind o diviziune aparte a culturii Tripolie târzie, ele au fost delimitate la începutul anilor '70¹⁹, deși caracterizarea lor generală a fost făcută nu de mult.²⁰ Denumirea grupului provine de la numele așezării eponime de lângă satul Brânzeni (Brânzeni III), raionul Edineț, Republica Moldova. În literatura din Ucraina, monumente analoge figurează ca fiind de tip Jvaneț.

În prezent, sunt cunoscute în jur de 30 monumente pe o suprafață nu prea mare din zona Prutului Mijlociu și a Nistrului (fig. 1). Grupul este reprezentat doar de așezări, dintre care mai amplu au fost cercetate Brânzeni III, Costești IV și Văratice-"Holm". Așezările sunt situate, de obicei, pe porțiuni de relief cu posibilități naturale de apărare, unele dintre ele având construcții de apărare artificiale, respectiv val și șanț. Suprafețele lor sunt, de obicei, nu prea mari. Așezarea Brânzeni III are o suprafață ce depășește cu puțin 1 ha. În ce privește structura planului așezărilor de tipul Brânzeni, ne putem face o idee după exemplul așezărilor Brânzeni III și Costești IV.

La prima, locuințele ocupau suprafețele periferice ale unui deal, fiind dispuse în grupuri în jurul unui spațiu din centru relativ liber. În așezarea Costești IV sunt atestate construcțiile dispuse în rânduri, cu străzi ce se întretaie în unghi drept.

Majoritatea locuințelor erau de suprafață. Resturile lor au, în majoritate, aspectul unor suprafețe cu mai multe straturi de lipitură arsă, având lățimea de la 4-5 la 6-8 m și lungimea de la 5-6 la 8-9 m, ajungând uneori până la 13-14 m. Temelia caselor o forma un schelet din bârne și nuiele lipit cu lut moale.

În multe cazuri, a fost posibil să se urmărească construcția din două nivele (etaje) a locuințelor. Pe podeaua nivelului doi se întâlnesc podiumuri din lut de formă rotunjită sau dreptunghiulară, lângă care s-au găsit diferite obiecte. Pe podeaua nivelului întâi, practic în toate locuințele, au fost găsite rămășițele cuptoarelor cu boltă de formă pătrată. În afară de cuptoare, aici se mai găseau câte 1-2, mai rar 3 podiumuri din lut. Alături de construcțiile cu două nivele s-au găsit resturi de locuințe cu un nivel.

Într-o serie de așezări de tip Brânzeni au fost documentate gropi de diferite destinații. Atrage atenția complexul constituit din mai multe cuptoare de ars oale, descoperit în așezarea Jvaneț- "Șciobv" în Ucraina.

În monumentele de tip Brânzeni, uneltele și armele sunt destul de variate (fig. 2/1-5). Majoritatea obiectelor de silex sunt făcute din material local, mai rar adus din Volânia. Prelucrarea silexului se baza pe tehnica înalt dezvoltată a lamelor. O mare parte de unelte este legată de gospodăria agricolă. Cele mai caracteristice unelte sunt: uneltele de găurit, străpungătoarele, racloarele, gratoarele, cuțitele și lamele pentru cuțit, aplicații, vârfulurile triangulare de săgeți și de lance ș.a. Din roci cristaline de piatră se făceau percutoare, frecătoare ș.a. Obiectele de os și corn sunt numeroase. Ele sunt reprezentate prin străpungătoare, ascuțișuri, lustruitoare, dălțițe, având cele mai diferite forme și mărimi. Ca obiecte specifice menționăm pumnalele de os. Se întâlnesc săpăliși din partea fără coarne sau ramificații din corn de cerb, precum și topoare-ciocan de luptă, topoare cu gaură. Obiectele de metal sunt puțin numeroase.

În așezarea Brânzeni III au fost găsite un perforator și un toporaș cu pană. Din așezarea Costești IV provin un străpungător și o sulă. Dintre alte unelte, se cuvine să menționăm fusaiiolele și greutățile pentru războiul de țesut de diferite forme.

Așezările de tip Brânzeni prezintă două categorii de ceramică: fină, pictată și grosieră, din pastă având drept degresant scoică, mai rar șamotă (fig. 2/8-23). La diferite monumente, ceramica pictată constituie în jur de 50-70 %, iar cea grosieră 30-50 %. În cadrul ceramicii fine, remarcăm străchinile semisferice și conice, amforele globulare și amforele mici cu mănere-urechiușă pe umere, vasele cu gâtul lung, tronconic și oalele de diferite configurații.

Este destul de originală și ornamentația ceramicii fine de tip Brânzeni. Se caracterizează prin compoziții pictate orizontale și verticale, cu predominarea ultimelor. Pentru ceramica Brânzeni sunt caracteristice, de asemenea, reprezentările antropomorfe și zoomorfe. Ceramica grosieră este, comparativ, mai uniformă în ce privește forma și ornamentarea. În general, acestea sunt vase de tip borcan cu 3-4 protuberanțe modelate la baza gâtului, ornamentate cu diferite împunsături, linii incizate și amprente de șnur.

Plastica de cult este reprezentată de statuete antropomorfe, de regulă feminine (fig.2/6, 7). Predomină figurile de tip Vâhvatînți. Se întâlnesc statuete cu reprezentarea realistă a unor detalii ale capului și feței.

Obiectele de podoabă se întâlnesc mai rar și sunt reprezentate de pandantive din scoici și dinți de animale, găurite. O întreagă salbă din colți de cerb și mărgelile de piatră provine din așezarea de lângă satul Chetroșica.

O periodizare exactă a monumentelor de tip Brânzeni este greu de stabilit, din cauza omogenității tipologice a materialelor. Conform unui șir de trăsături, așezarea Brânzeni III este considerată timpurie, iar târziile, cele de la Costești IV și Vărativ- "Holm". În cadrul culturii tripoliene târzii, complexe Brânzeni se sincronizează cu monumentele timpurii Vâhvatînți și Usatovo din zona carpato-nistreană, cu monumentele de tipul Troianov în Volânia și Lucașeuca în zona Niprului Mijlociu. În ce privește comunitățile altor culturi, grupul Brânzeni este sincron cu etapa clasică a culturii paharelor în formă de pâlnie (CPP), fapt dovedit de existența materialelor acesteia din urmă în așezările Brânzeni III și Jvanetș-"Șciobv", cât și probabil, culturii Bodrogkeresztúr și începutul grupului Laznany. În direcția estică, monumentele de tip Brânzeni e posibil să corespundă celor de tip Srednâi Stog (etapa Derievka) și culturii Mihailovka timpurie. Pentru așezarea Brânzeni III, beneficiem de o datare arheomagnetică ce indică sec. XXVII î.e.n. Aproximativ în aceeași vreme se datează și al doilea strat din Bronocițe cu materiale ale etapei clasice (CPP) ²¹.

După origine, monumentele Brânzeni derivă din tradițiile culturale de tip Vărvăreuca XV. Dar, baza imediată pentru formarea grupului Brânzeni o constituie monumentele de tip Bădragii Vechi. Tradițiile Brânzeni sunt evidente în materialele variantelor Troianov și Sofievka. Mai târziu, pe locul complexelor Brânzeni se formează monumente inrudite cu ele, de tip Gordinești.

MONUMENTELE DE TIP GORDINEȘTI

În Moldova, monumentele grupului Gordinești au devenit cunoscute doar la sfârșitul anilor '40, deși pentru prima oară au fost descoperite pe teritoriul Ucrainei încă la începutul sec.XX.

Originalitatea lor tipologică a fost determinată la sfârșitul anilor '60 ²², dar a fost argumentată integral la începutul anilor '80 ²³. În literatura din Ucraina, materialele de același tip sunt desemnate drept Kasperovți și se paralelizează cu monumentele de tip Gorodsk din Volânia ²⁴. În literatura din România, ele sunt cunoscute ca monumente de tip Horodiștea ²⁵.

Pe teritoriul Moldovei există actualmente aproximativ 30 de monumente de tip Gordinești. În general, arealul grupului cuprinde cursul superior și mijlociu al râului Prut, zona Nistrului, cât și bazinul Bugului de Sud (fig.1). Monumentele de tip Gordinești sunt reprezentate mai cu seamă de așezări. Cele mai multe sunt amplasate pe promontorii înalte, greu accesibile sau pe mameloane stâncoase (Gordinești, Mereșeuca). Unele așezări se află pe primele terase ori pe văile râurilor (Climăuții de Jos, Coșcodeni 1). În unele cazuri, se pot observa urmele sistemelor de apărare în formă de șanțuri și valuri (Gordinești). Suprafața așezărilor nu este prea mare, pentru că, de obicei, nu depășește 2-3 ha. Dispunem de date privind planul lor numai pentru monumentele din Ucraina, unde a fost documentată dispunerea circulară sau în șir a locuințelor. Asupra formelor și detaliilor de construcție a locuințelor putem, de asemenea, să emitem judecăți plecând de la monumentele mai bine cercetate din Ucraina, unde ele se caracterizează prin suprafețe nu prea mari, configurații dreptunghiulare sau pătrate, prezența cuptorului și folosirea pietrei în construcție. Locuințe adâncite în sol pe teritoriul Moldovei nu au fost găsite până în prezent, deși sunt larg răspândite în alte părți ale arealului Gordinești.

Relativ mai bine sunt studiate în R.Moldova complexe de producție reprezentate prin cuptoare de ars oale. Ele au fost descoperite la Costești și în așezarea Hancăuți I. Din punct de vedere constructiv, cuptoarele sunt cu două niveluri, cu camera pentru ardere și partea unde se făcea focul, din două părți. La ultima erau alăturate podiumuri nu prea înalte. Plăcile pentru cuptoare cu orificii pentru reverberație erau făcute din conuri din lut.

Datele asupra ritului funerar pentru grupul Gordinești se limitează la câteva înmormântări în tumuli și înmormântări în locuințe. O înmormântare plană a fost descoperită în apropierea așezării Gordinești II ²⁶. Morminte cu inventar tripolian târziu au fost descoperite în tumulii de la Dumeni, Bursuceni, Costești ²⁷, unde ocupau poziția principală în mantale. Toate înmormântările, în afară de incinerarea din așezarea de la Țviclovți, sunt înhumații. Scheletele se aflau în poziție chirchită pe partea dreaptă sau stângă, cu miinile dispuse în față. Orientarea scheletelor este diferită. Inventarul funerar conține ceramică și obiecte de silex și os. Uneltele și armele de silex se confecționau de regulă din materie primă locală, mult mai rar din Volânia (fig.3/1-3). Nomenclatura uneltelor include aproape toate speciile cunoscute în perioada precedentă. Ca și la monumentele Brânzeni, industria Gordinești se bazează pe tehnica de lame de dispersare a silexului. Mult mai puțin numeroase sunt uneltele din specii cristaline de piatră, care sunt prezente prin topoare-ciocan, retușoare, percutoare și frecătoare. În seria obiectelor de os intră străpungătoare, lustruitoare, dălțițe și săpăliși (fig.3/4).

Până în prezent, pe teritoriul R.Moldova nu sunt cunoscute obiecte din metal. Dintre obiectele de lut ars menționăm diferite fusaiole și greutăți pentru războiul de țesut.

Cel mai bine reprezentată este ceramica. Conform trăsăturilor tehnico-tehnologice, aceasta se împarte în două categorii: fină, modelată din pastă cu structuri mici și grosieră, din pastă cu degresanți de șamotă și scoică. În așezări, ceramica fină constituie 30 % și mai puțin, cea grosieră respectiv 70 % și mai mult.

Ceramica fină constă din două grupe. Prima cuprinde ceramica obișnuită tripoliană pictată (fig.3/14-16). Morfologic, aici predomină oalele mai mult de proporții alungite, străchinile semisferice, diferitele amfore.

Doar pentru ansamblul ceramic Gordinești sunt proprii cupele globulare cu gâtul înalt cilindric și capacele cu mâner în formă de ciupercă. Pictura vaselor de tip Gordinești prezintă un ornament specific geometric din benzi ce se unesc ori se intersectează, făcute cu vopsea cafenie închisă. Relativ des se întâlnește ornamentul reticular. Drept ornament suplimentar se folosea vopseaua roșie ce completa suprafața dintre fășii. Printre alte trăsături distinctive ale ceramicii Gordinești trebuie subliniate aplicațiile pe torțile amforelor - câte una sau două - protuberanțe rotunjite pe umeri sau pe corpul vaselor. Aceleași trăsături se întâlnesc și la ceramica grosieră.

A doua grupă de ceramică fină se modela dintr-o pastă bine curățită de impurități (fig.3/13). Suprafața vaselor are deseori angobă, îngrijit netezită sau lustruită, iar culoarea variază de la oranj-deschis la negru. După formă, se disting vase cu corpul rotunjit și cu gâtul înalt, cilindric. Detaliile compozițiilor în formă de linii înguste incizate repetă, în mare măsură, motivele ornamentale ale ceramicii pictate.

Ceramica de uz comun se remarcă printr-o mare varietate de forme (fig.3/9-12). O originalitate deosebită o prezintă străchinile semisferice cu marginea buzei profilată.

Între alte tipuri predomină oalele de diferite dimensiuni și proporții, precum și amforele cu toartă pe umeri și gâtul înalt. Fundul vaselor, de regulă, este bine evidențiat, uneori în formă de bordură. Ornamentul ceramicii de uz comun este destul de variat. Cel mai adesea, acesta e constituit din șiruri orizontale de creștături și împunsături la baza gâtului sau pe umerii vaselor. Mai puțin răspândit este ornamentul cu amprentă de șnur ce formează fășii orizontale pe umeri sau compoziții geometrice pe corpul vaselor. Trăsătura distinctivă a ceramicii de uz comun o constituie ciupiturile cu unghia pe marginea vasului.

Mai puțin reprezentată, la monumentele de tip Gordinești, este plastica antropomorfă și zoomorfă (fig.3/5). Pentru teritoriul Republicii Moldova sunt cunoscute doar unele exemplare fragmentare de statuete feminine executate în stil convențional- realist. Obiectele de podoabă se întâlnesc, de asemenea, într-un număr neînsemnat (fig.3/6-8). Excepție face tezaurul din așezarea Țviklovți în Ucraina, în componența căruia intrau podoabe de aramă, o salbă din colți de cerb, măregele de calcar și scoică.

Periodizarea monumentelor Gordinești abia este schițată și se bazează, în principal, pe corelația procentuală a ceramicii fine și grosiere. Plecând de la acest criteriu, celor timpurii li se atribuie așezările unde ceramica fină constituie de la 30 la 15- 10 %, iar celor târzii, acelea unde aceasta nu depășește 15-10 %. În ultimul timp a fost evidențiată o nouă grupă de monumente de tip Chirileni, care, posibil, reflectă cea mai timpurie verigă în dezvoltarea complexelor de tip Gordinești ²⁸.

În sistemul culturii tripoliene, varianta locală Gordinești se include în numărul celor mai târzii și corespunde monumentelor Văhvatiniși și Usatovo târzii, Gorodsk și posibil, Sofievka. În direcția vest, monumentele de tip Gordinești se sincronizează cu etapa finală a CPP, cu stadiul timpuriu al culturii amforelor globulare și grupul Boleráz. La est, materialele de tip Gordinești au fost descoperite în morminte tumulare situate stratigrafic între

mormintele culturilor Postmariupol și Mihailovka timpurie pe de o parte și complexe de lamnaia timpurii ale perioadei Mihailovka II - pe de altă parte²⁹.

Fondul genetic al grupului Gordinești este constituit de tradițiile culturale de tip Brânzeni. Alături de acestea, la constituirea ei au luat parte probabil culturile cercului Europei Centrale, dar această presupunere necesită o argumentație mai solidă. Destinul grupului Gordinești a fost diferit. În regiunea Nistru-Prut evoluția așezărilor Gordinești se întrerupe brusc. O altă situație se observă la vest de Prut. Aici urmărim o anumită conservare a multor elemente ale culturii care apar ca principalul nucleu de diferențiere culturală, la monumentele etapei finale de dezvoltare a grupului Gordinești de tip Erbiceni.

MONUMENTELE DE TIP VÂHVATIŢI

Grupul de monumente Vâhvatiniți a primit denumirea de la locul unde se afla cimitirul plan în satul OfatiŃi, raionul Râbnia. Materialele de aici au stat la baza variantei zonei Nistrului Mijlociu a culturii tripoliene târzii evidențiată în anii '50³⁰. Dar, deoarece această variantă reunea diferite tipuri de complexe, monumentele Vâhvatiniți au fost separate tipologic în anii '70³¹.

În prezent, sunt cunoscute în jur de 30 monumente, în zona Nistrului Mijlociu, de la or. Soroca la nord, până la vărsarea râului Răut, la sud (fig.1). Așezările au fost cercetate insuficient. Pe lângă unele periegeze, au fost efectuate săpături de mică întindere în așezările Solonceni II și Bolohani I³². Topografia așezărilor este diferită. Majoritatea sunt amplasate pe primele terase sau pe pantele văilor râurilor. Unele așezări sunt situate pe locuri ridicate. Întăriturile artificiale lipsesc. Structura planului așezărilor nu este cunoscută datorită suprafețelor reduse investigate. Complexele de locuit sunt reprezentate de două variante diferite: bordeie și construcții de suprafață. Particularitățile constructive ale celor din urmă se urmăresc în așezarea Bolohani I. Construcțiile au în plan o formă dreptunghiulară. Pereții se ridicau pe un schelet de nuiele unse cu lut moale. Tavanul era probabil o construcție ușoară cu un strat subțire de lipitură. Al doilea tip de locuință este cunoscut printr-un bordei săpat incomplet în așezarea Solonceni II, având o formă semiovală.

Unica variantă de monumente funerare sunt necropolele plane. Cel mai mult a fost investigată necropola de la Vâhvatiniți unde au fost descoperite 71 de morminte. Toată suprafața necropolei se împarte în două părți principale. În prima, mormintele sunt dispuse fără sistem, într-un masiv compact. În a doua mormintele formează 3 grupe.

Arhitectonica funerară prezintă construcții de suprafață și camere mortuare. Construcțiile de deasupra mormintelor conțin carapace (mantale) de piatră sau ringuri cu diametrul de la 2 la 5 m. Gropile mortuare au, în cele mai multe cazuri, formă ovală sau dreptunghiulară. Adâncimea lor depindea de vârsta defunctului. Astfel, pentru mormintele de copii era în medie de 1,24 m, iar pentru maturi de 1,57 m. Fundul camerei se presăra uneori cu ocră, cenușă sau caolină albă. Absolut toate mormintele sunt de înhamăție. Majoritatea scheletelor sunt chircite pe partea stângă, cu falangele mâinilor îndoite lângă față.

În orientarea scheletelor predomină direcția nord-est. Aproape toate mormintele conțineau un inventar bogat și variat. Cele mai numeroase descoperiri sunt reprezentate de ceramică. În morminte se mai depuneau unelte și arme de silex, piatră, os și corn. În mormintele de copii au fost descoperite statuete antropomorfe și sunătoare de lut.

Colecția de unelte și arme este deocamdată puțin numeroasă (fig.4/1-7). Setul uneltelor de silex este destul de limitat, fiind reprezentat de cuțite, seceri și topoare-dălți. Mai variate sunt uneltele de os și corn de cerb, respectiv săpăligi, topoare de luptă, harpoane, lustruitoare, ascuțituri, străpungătoare ș.a.m.d. Dintre obiectele din specii cristaline de piatră atrage atenția un topor-ciocan al cărui mâner se prindea cu o bucă și două pene din aramă. În seria obiectelor de lut ars intră fusaiiolele și greutatea pentru războiul de țesut. Uneltele de metal nu sunt cunoscute, cu excepția unei sule de aramă din necropola Vâhvatiniți.

Ceramica de tip Vâhvatiniți repetă în mare măsură formele și motivele ornamentale caracteristice altor grupe tripoliene târzii. După criterii tehnico-tehnologice, ea se împarte în două categorii: fină și de uz comun. Corelația dintre aceste categorii oscilează la diferite monumente în limitele a 50-70 % - ceramică fină și 50-30 % - vase de uz comun. Vasele fine sunt modelate din pastă cu structuri mici și sunt de culoare roșie (fig.4/9- 22). Cea mai răspândită formă o constituie străchinile semisferice. De asemenea, sunt bine reprezentate amforele mici cu torți verticale sau cu mânere-urechiusă pe umeri, fiind uneori însoțite de capace; diferite oale, vase cu gâtul înalt, tronconic. Pictura,

de cele mai multe ori, este bicromă. Elementele de bază se executau cu vopsea de culoare cafeniu închisă. Un rol anume îl avea culoarea roșie. O trăsătură distinctivă a ornamentului de tip Vâhvatiniți este predominarea compozițiilor pe orizontală. Mai frecvente sunt ornamentul metopic, întâlnit mai ales la străchini, cel din ovale verticale și desenul reticular.

Ceramica de uz comun este modelată din pastă având drept degresant scoici pisate (fig.4/23-29). Morfologic, ceramica cu degresanți se deosebește puțin de cea pictată. Doar pentru ceramica de uz comun sunt caracteristice oalele cu gâtul deschis larg și 3-4 protuberanțe pe umeri. Ornamentul este relativ sărăcăcios. La oale și amfore el constă, de regulă, din benzi orizontale formate dintr-una sau câteva linii șnurate. Uneori, ornamentul șnurat se combină cu șiruri de împunsături și "mărgăritare" plasate sub buza vaselor. Obiectele de cult sunt reprezentate de statuete antropomorfe și sunătoare. Statuetele se atribuie așa-numitului tip "Vâhvatiniți" (fig.4/8) ce reda imaginea în volum a figurii feminine. Două sunătoare de lut din necropola Vâhvatiniți aveau forma piriformă. Una dintre ele este împodobită cu desen reticular. Seria podoabelor este redusă și uniformă. În general, este vorba de diferite pandantive și mărgelile inelare din scoică *Unio* ș.a., moluște.

Periodizarea monumentelor de tip Vâhvatiniți se bazează mai ales pe baza microcronologiei mormintelor necropolei Vâhvatiniți și materialelor din așezări. Se evidențiază două grupuri diferite în timp. Primul îl formează două orizonturi inferioare de la Vâhvatiniți, unde predomină străchinile semisferice cu ornament metopic complicat sau simplu, precum și așezările pentru care este caracteristic un procent relativ mare de ceramică fină (50- 70 %). A doua grupă include două orizonturi superioare ale necropolei Vâhvatiniți, unde se întâlnesc străchini cu ornament metopic simplu și așezările în care predomină vasele de uz comun. Având o perioadă lungă de dezvoltare, grupul Vâhvatiniți se sincronizează practic cu toate variantele locale ale culturii tripoliene târzii.

În ce privește comunitățile altor culturi, ea se compară cu fazele clasică și finală ale CPP, cu etapa timpurie a culturilor amforelor globulare, cu Cernavoda I târzie, cu grupul Boleráz-Cernavodă III și cu etapa Derievka a grupurilor Srednâi Stog și Mihailovka timpurie.

Insuficient este studiată problema originii monumentelor de tip Vâhvatiniți. Genetic, ele ajung la tradițiile culturale de tip Vărvăreuca XV, deși între ele până în prezent sunt verigi lipsă. Nu este deplin clarificat nici destinul purtătorilor culturii de tip Vâhvatiniți. Spre deosebire de alte grupuri tripoliene târzii, degradarea componentelor culturale de bază nu se resimte atât de evident și în consecință dispariția bruscă a grupului se lămurește prin cauze cu caracter extern.

MONUMENTELE DE TIP USATOVO

Monumentele de tip Usatovo au fost descoperite pe teritoriul Moldovei la sfârșitul sec.XIX, ca urmare a săpăturilor în raionul Tiraspol efectuate de soții I.Ia. și L.P. Stempkovski. Începerea în 1921 a cercetării complexului arheologic de la Usatovo și Bolșoi Kuialnik aproape de Odesa³³ (care au dat denumirea întregului grup) au permis determinarea locului descoperirilor de la Tiraspol în cadrul compartimentului zonal de sud (γ_2) a culturii tripoliene târzii³⁴. Cea mai completă reflectare a monumentului Usatovo se află în lucrările cercetătorilor E.F. Patokova și V.G. Zbenovici³⁵. Cercetările de mai târziu au permis a se preciza substanțial unele probleme³⁶.

În prezent, sunt cunoscute peste 70 de monumente de tip Usatovo care sunt concentrate în spațiul de stepă din nordul Mării Negre (fig.1). Ele sunt reprezentate de așezări și cimitire care formează uneori un complex unic. Așezările de pe teritoriul R.Moldova nu sunt cercetate până în prezent, de aceea toate informațiile de care dispunem provin de la monumentele din Ucraina. Așezările se află, de regulă, pe suprafețele înalte de relief. În unele cazuri au fost descoperite construcții în formă de șanț. Date sigure despre construcțiile de locuit lipsesc până în prezent. Construcțiile gospodărești includ gropi de diferite configurații.

Pentru grupul Usatovo, sunt caracteristice două tipuri de cimitire: tumulare și plane. Cantitativ, predomină necropolele ce includ de la două până la câteva zeci de mantale. Specificul monumentelor funerare, mai ales tumulare, constă în cantitatea mare de construcții megalitice, respectiv ringurile, placajul mantalei, construcții în formă de cupolă. Ringuri de piatră de dimensiuni nu prea mari, care înconjoară una sau câteva înmormântări, s-au descoperit și în necropolele plane. Poziția mormintelor în tumuli depindea de situația lor stratigrafică. În cazurile în care câteva morminte se acopereau cu o manta comună, ele se aranjau, de regulă, în rânduri (șiruri). Înmormântările secundare se plasau, de obicei, în cerc față de centrul tumulului. Aparent, în amplasarea mormin-

telor în necropolele plane, nu se urmărește, de obicei, o anume legitate strictă. Unicul tip de ritual funerar este înhumația în gropi dreptunghiulare și ovale, acoperite cu bârne de lemn sau lespezi. Doar în unele cazuri s-au găsit morminte pe nivelul antic de călcare. Predomină poziția chircită a defuncțiilor pe partea stângă, deși au fost observate și alte poziții: chircită pe partea dreaptă și întinsă pe spate. În orientarea absolută a mormintelor de tip Usatovo se urmărește o unitate relativă, în care marea majoritate a defuncțiilor aveau capul spre est sau nord-est. Majoritatea mormintelor conțineau de obicei, un inventar destul de bogat și variat. Cea mai numeroasă categorie de descoperiri o prezintă ceramica. Sunt frecvente și descoperirile de unelte, arme, obiecte de podoabă din diferite materiale și plastică antropomorfă. Printre alte trăsături contextuale ale ritului funerar, se cuvine să menționăm un număr relativ mare de gropi de cult, un procent destul de important de ocră în morminte, folosirea frecventă a focului în ritual, prezența frecventă a oaselor de animale în morminte.

Industria de silex a grupului Usatovo se caracterizează printr-o tehnică destul de primitivă de despicare a pietrei, având ca scop obținerea așchiilor de dimensiuni medii și un nivel nu prea înalt de prelucrare secundară a lor (fig.5/7-15).

În complexe de producție, predomină uneltele legate de prelucrarea produselor provenite din creșterea vitelor, deși se găsesc și unelte ce probează existența sectorului agricol în gospodărie. În comparație cu uneltele de silex, sortimentul obiectelor din specii cristaline de piatră este mai limitat și include retușoare, frecătoare, percutoare, pietre de râșnit, topoare-ciocan, cute. Sortimentul de unelte de os și corn, dimpotrivă, este mai numeros și variat (fig.5/19-20). Corpul de bază al uneltelor de os îl formează sulele de diferite forme și dimensiuni, străpungătoarele, lustruitoarele, săpăligile, obiectele pentru săpat pământul, topoarele. După aspectul lor, inventarul de os al grupului Usatovo este legat cel mai mult de Tripolie. Corelația uneltelor de metal și armele descoperite în monumentele de tip Usatovo, deși nu este numeroasă, este destul de specifică (fig.5/21-25). Majoritatea uneltelor sunt confecționate din bronz cu arsenic, dar se întâlnesc, de asemenea, și obiecte din aramă pură. Unele obiecte, în particular sulele, dălțile, topoarele-teslă sunt pe deplin caracteristice și pentru alte culturi europene ale epocilor eneolitic-bronz. Prin originalitate se deosebesc armele, mai ales pumnalele mari de tip Usatovo, a căror origine este legată de culturile cercului egeo-anatolian.

Cea mai numeroasă categorie de descoperiri o reprezintă ceramica, care se împarte în două variante. În prima, mai puțin numeroasă (până la 30 %) se include ceramica din pastă cu structuri mici, a doua este formată din vase cu degresanți din scoică și, mai rar, nisip, șamotă ș.a. În componența primei variante se evidențiază două grupe independente. Prima este reprezentată prin vase tripoliene simple pictate, care, morfologic, nu se deosebește prin nimic de alte variante locale ale culturii tripoliene târzii (fig.5/34-44). Sunt originale amforele nu prea mari cu mânere-urechiușă pe umeri, cu patru piciorușe. În stilistica picturii există două linii genetice. Prima este legată de ornamentica grupului Vâhvatînți și, teritorial, se raportează în principal la zona Nistrului Inferior. A doua, ce conține pictură geometrică, este legată de ceramica tradiției grupului Gordinești și este răspândită pe întreg arealul tipului Usatovo, întâlnindu-se mai ales în zona Prutului și a Dunării. A doua grupă de ceramică fină conține vase din pastă fină (fără structuri) și nisip. Suprafața lor este îngrijit lustruită și are de regulă un ornament în formă de șnur dat cu vopsea albă sau roșie.

Ceramica celei de-a doua categorii este deosebită după formă și ornament (fig.5/26-33), ceea ce se explică prin condițiile formării ei, legate de interacțiuni culturale de diferite orientări.

Unul din elementele componente era tradiția tripoliană, exprimată în transferul formelor și ornamentului ceramicii fine la cea de uz comun. În afară de elementele tripoliene, în ceramica de uz comun de tip Usatovo se disting bine și elementele morfologice și stilistice ale culturii Cernavoda I și III.

Prin originalitatea lor, se deosebesc fără îndoială obiectele de cult ale grupului Usatovo, printre care un loc de frunte îl ocupă plastica antropomorfă (fig.5/16-18). Statuetele se împart în 4 tipuri: două convențional-realiste și două schematice. Sculptura convențional-realistă este reprezentată de figurine feminine de tip Vâhvatînți și Krasnogorka, cele schematice - de tipurile Serezlievka și Usatovo. Plastica zoomorfă redă imagini de boi. Dintre alte obiecte de cult sunt cunoscute mai mult statuile de piatră antropomorfe și zoomorfe, precum și lespezile cu figuri de oameni și animale gravate sau redată în relief.

Obiectele de podoabă se întâlnesc relativ des în mormintele Usatovo (fig.5/1-6). De regulă, acestea sunt mărgelile de diferite forme și dimensiuni, confecționate din os, corn, scoică, pastă și alte materiale. Podoabele de aramă sunt reprezentate de cercei de buclă în 1,5 și mai multe cercuri, precum și mărgelile alungite cilindrice. Ca pandantive se foloseau colții de cerb, de animale răpitoare și scoicile găurite.

În dezvoltarea grupului Usatovo se disting 2 etape. Prima etapă e reprezentată de o parte covârșitoare a tumulilor de la Tiraspol, majoritatea mormintelor de la Usatovo și unele complexe de la Maiaki. Specificul acestei etape constă în apariția elementelor culturale de tip Vâhvatiniți în zona Nistrului Inferior și atestarea multor trăsături ale culturii Cernavoda I. În zona Prutului și Dunării sunt greu de stabilit monumente analogice. Influența tripoliană se simte aici mai puțin până la începutul etapei următoare. Deosebirile conturate între zonele nistreană și pe Prut, s-au păstrat într-o oarecare măsură și în etapa a doua. În zona Prutului Inferior devin dominante tradițiile legate de grupul Gordinești. În zona Nistrului, unde dezvoltarea grupului Usatovo era stimulată mult de influența tipului Vâhvatiniți, elementele Gordinești nu se manifestă așa evident. Începând cu etapa a doua, în aspectul grupului Usatovo încep să se evidențieze trăsăturile culturii Cernavoda III de la Dunărea de Jos, fapt dovedit de existența torților tubulare cu luciu, de prezența ornamentului în formă de brâu în relief ș.a.m.d. În ceramica grupului Usatovo târziu, ornamentul șnurat este înlocuit treptat cu cel stampat. De referință pentru etapa a doua pot fi socotite cimitirul de la Purcari și necropola din Dancu. Finalul deplin al grupului Usatovo este redat de materialele de la Joltâi Iar, Primorskoe, Kisița și de la alte câteva monumente.

Sub aspect cronologic, monumentele grupului Usatovo corespund tuturor celorlalte variante ale culturii Tripolie târzii. În ce privește comunitățile altor culturi, ele se sincronizează cu complexele târzii ale culturii Cernavoda I, cultura Cernavoda III și alte comunități ale cercului Boleráz, cu etapa Maikop târzie, cu monumentele târzii de tip Srednâi Stog și Mihailovka timpurie. La nivelul așezării Foltești, materialele Usatovo pot cuprinde în timp stratul de mijloc al așezării Mihailovka și monumentele târzii de tip Hutor Repin. Formarea grupului Usatovo are loc pe baza culturii Cernavoda I pe care s-au suprapus tiparele culturii tripoliene, infiltrate din zona de silvostepă a zonei carpato-nistrene. Inițial, complexele Usatovo se concentrau în zona Nistrului Inferior, după care s-au răspândit pe întreg teritoriul din nord-vestul Mării Negre. Aspectul grupului Usatovo se schimba permanent pe parcursul întregii sale perioade de existență, mai ales pe seama influenței culturilor regiunilor balcano-dunărene. Dispariția totală a acestei formațiuni culturale a fost legată, probabil, de activitatea crescândă a grupurilor culturale ale comunității lamnaia ce pătrund din răsărit spre Dunărea de Jos.

ECONOMIA, ORGANIZAREA SOCIALĂ, CULTURA SPIRITUALĂ A TRIBURILOR TRIPOLIENE TÂRZII

În activitatea economică a populației, care a lăsat monumente ale culturii tripoliene târzii pe teritoriul Moldovei, au fost moștenite, în mare măsură, tradițiile etapei precedente de dezvoltare a culturii.

La baza gospodăriei erau diferite forme de economie producătoare, ce variau în dependență de condițiile ecologice și istorice concrete. În zona de silvostepă a interfluviului Nistru-Prut, ramura de bază era agricultura, orientată spre cultura cerealelor, viticultură și pomicultură. O altă parte componentă importantă a complexului gospodăresc era creșterea vitelor, prioritatea fiind acordată creșterii vitelor mari cornute. În arealul de stepă al grupului Usatovo domina modul păstoresc de economie, bazat pe creșterea vitelor mici, cornute, deși sectorul agricol este, de asemenea, relativ bine reprezentat. O pondere importantă au continuat s-o dețină unele forme de gospodărie acumulativă, întâi de toate vânatul și pescuitul. Obiectivele principale pentru vânat erau animalele de proțorii, respectiv cerbul nobil, căprioarele, zimbrul și mistreții. În raioanele de pe litoral era dezvoltat pescuitul. Succese importante se întrevăd în sfera asigurării vieții, a activității gospodărești, care cuprind construcția de locuințe și construcții auxiliare, confecționarea uneltelor și armelor, olăritul, torsul și țesutul, prelucrarea pieilor de animale ș.a.m.d. În mod deosebit se impun succesele în prelucrarea metalelor, exprimate în apariția unui centru aparte - Usatovo - pentru producerea obiectelor de bronz. Desăvârșirea proceselor tehnologice în diferite sfere de producție presupunea, probabil, o anumită specializare a populației și diferențierea din masa comună a meșteșugarilor special pregătiți. Această concluzie este confirmată, într-o oarecare măsură, de existența unui diapazon larg de contacte culturale, care leagă grupurile tripoliene târzii din zona carpato-nistreană de comunitățile regiunii balcano-dunărene, ale Europei Centrale, de stepele Europei Răsăritene și chiar de lumea egeană a Asiei Mici.

Schimbări destul de profunde s-au conturat în organizarea socială a populației din spațiul carpato-nistrean. În această perioadă are loc constituirea deplină a familiei mici-pereche, ce se desprinde din colectivul mare patriarhal și treptat se transformă în unitatea economică de bază a societății tripoliene. În favoarea acestei presupunerii pledează răspândirea locuințelor nu prea mari, apariția necropolelor mici, familiale, conținând 1-2 morminte masculine, unul feminin și câteva de copii. Un alt criteriu important al dezvoltării structurii sociale a societății

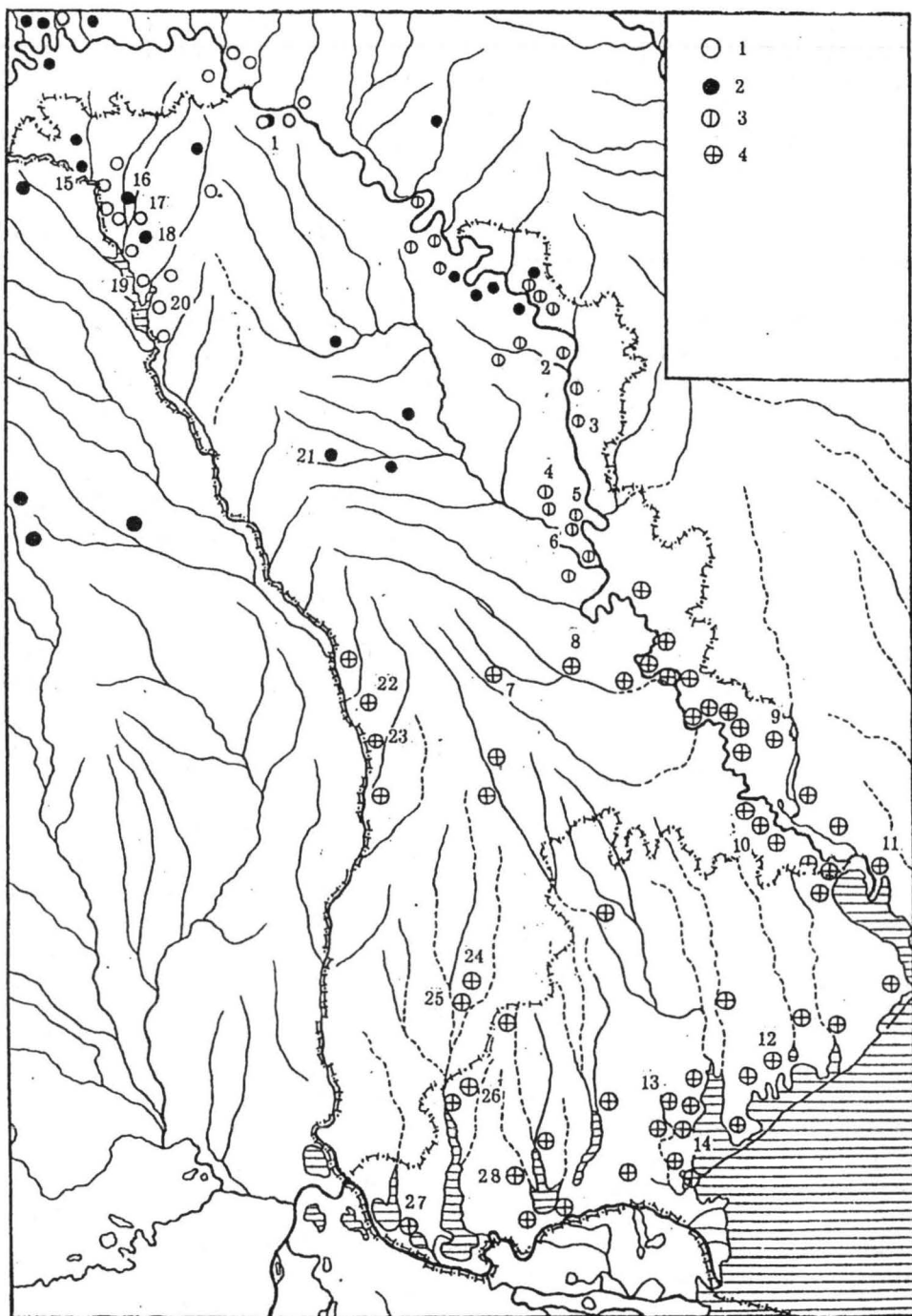

Fig. 1. Localizarea diferitelor tipuri de monumente ale Tripolianului târziu din spațiul pruto-nistrean.
 Legenda: 1. Monumente de tip Brânzeni; 2. Monumente de tip Gordinești; 3. Monumente de tip Vâhvatiniși;
 4. Monumente de tip Usatovo.

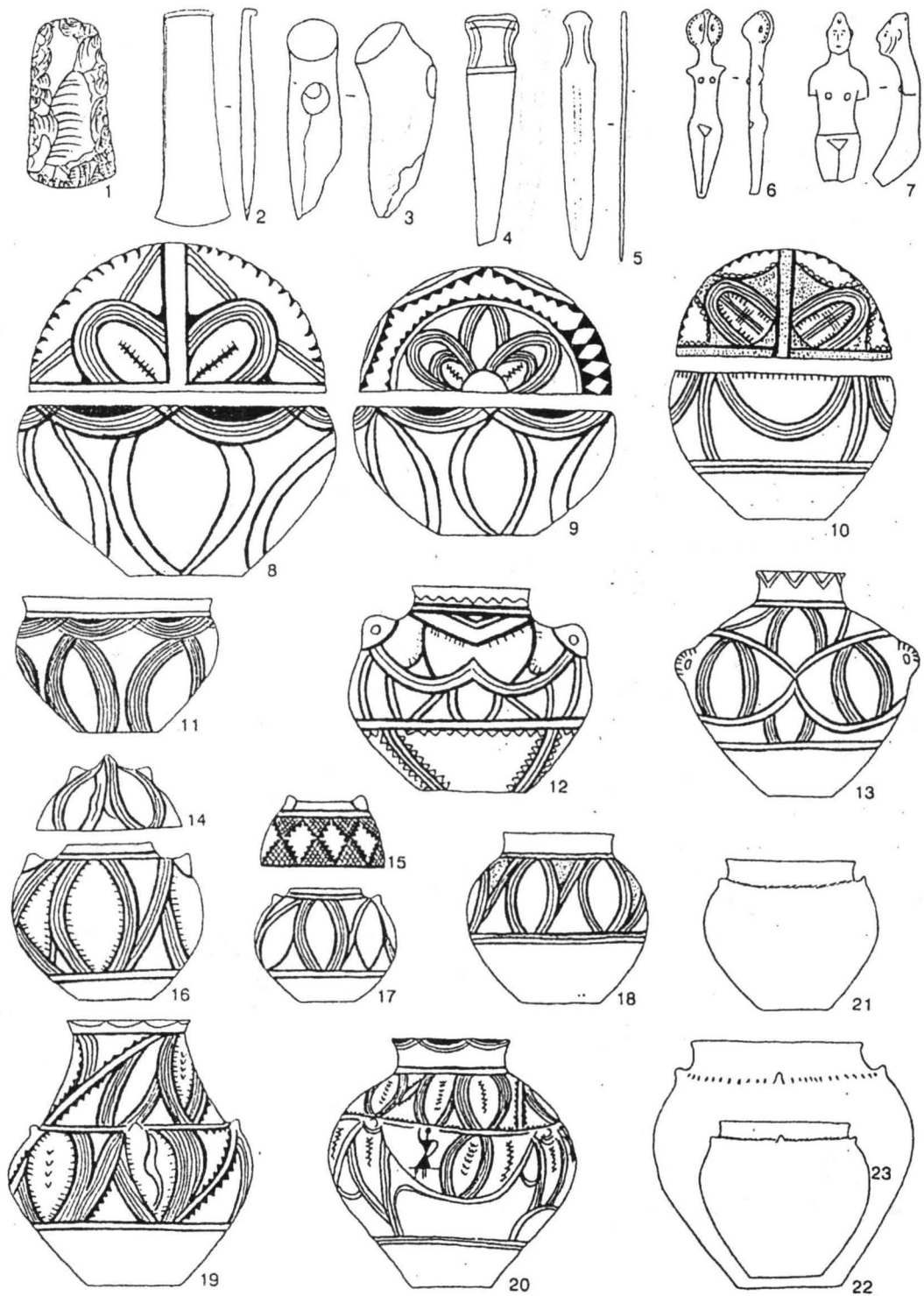

Fig. 2. Materiale de tip cultural Brânzeni (după V. Dergaciiov): 1-silex, 2-metal, 3-5 - os, 6-23 - obiecte de lut ars.

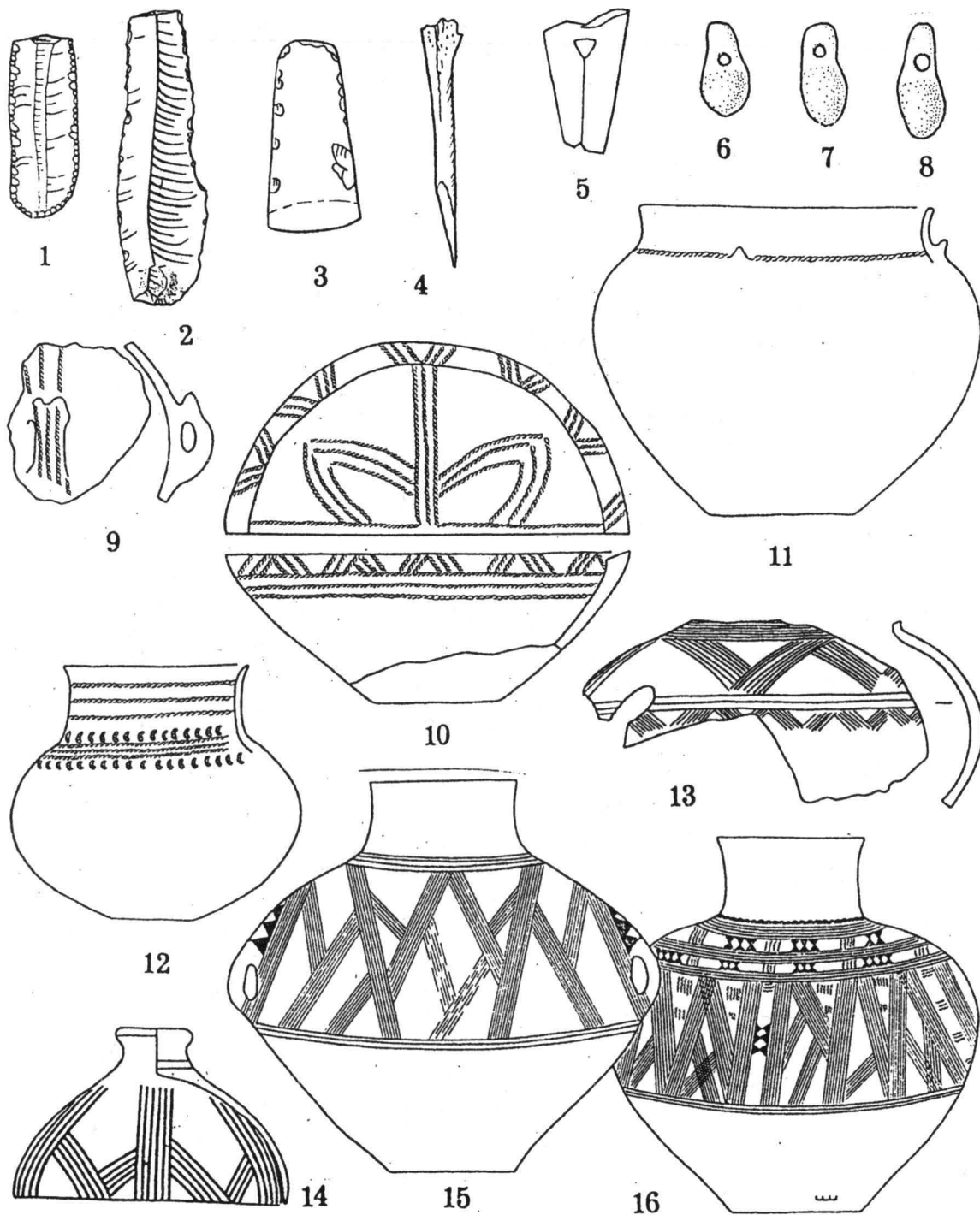

Fig. 3. Materiale de tip cultural Gordinești: 1-3 - silex, 4,6-8 - os, 5,9-16 - obiecte din lut ars.

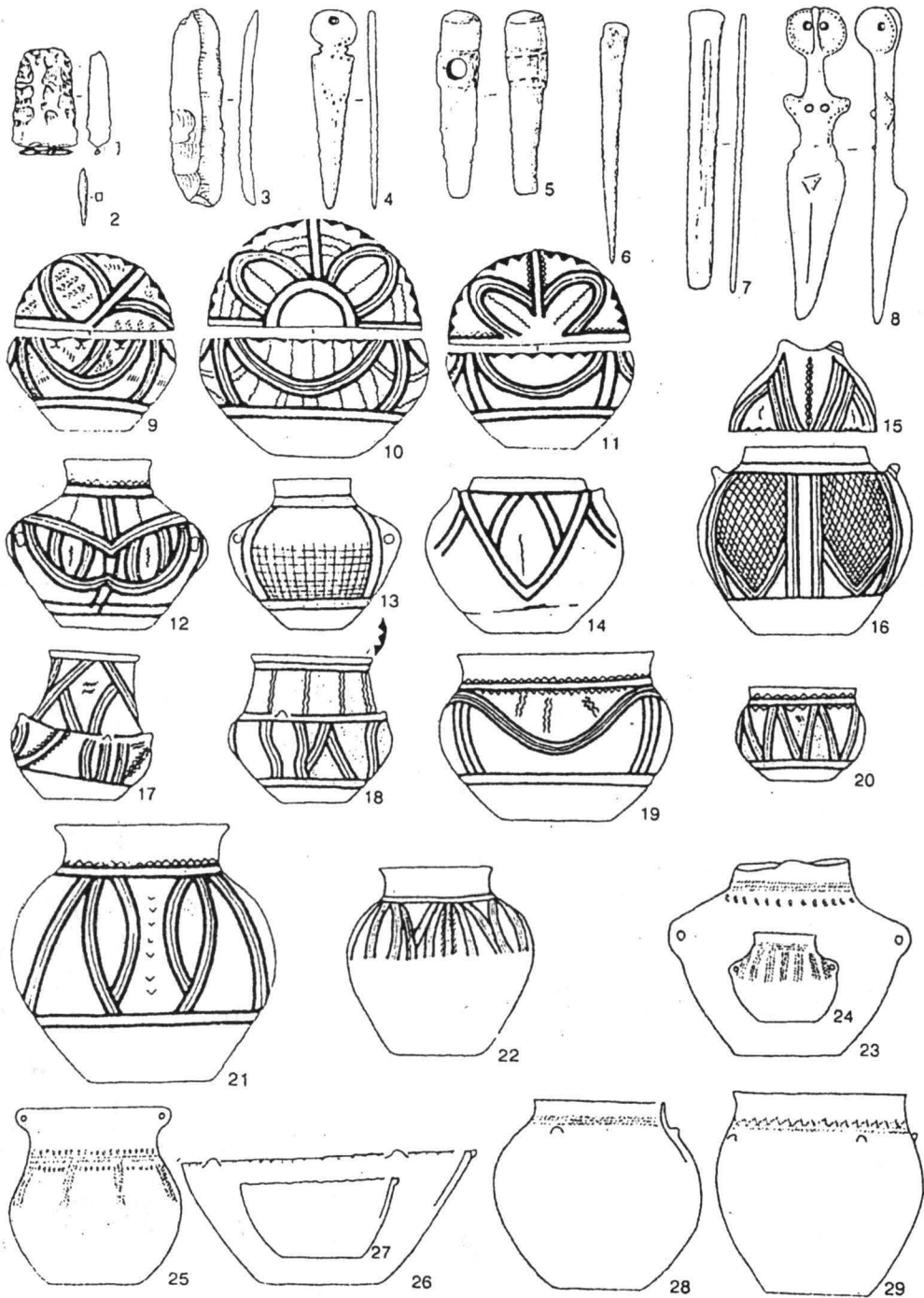

Fig. 4. Materiale de tip Văhvatiniș (după Dergaciov): 1,3-silex, 2-metal, 4-7 - os, 8-29 - obiecte de lut ars.

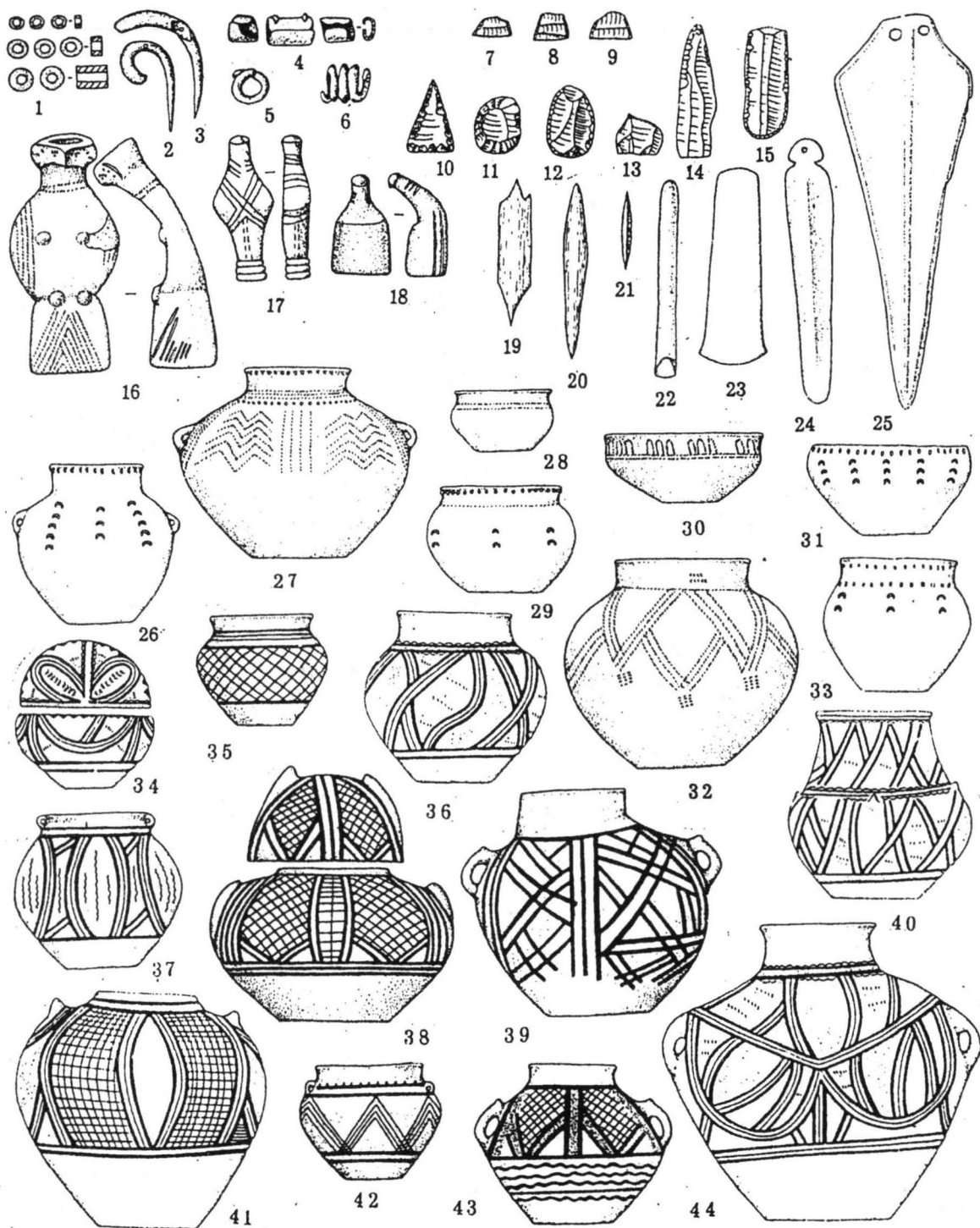

Fig. 5. Materiale de tip Usatovo: 1-3,19,20 - os, 4-6,21-25 - metal, 7-15 - silex, 16-18, 26-44 - obiecte de lut ars

tripoliene târzii este înstărirea vârfurilor comunității ce concentrează în mâinile sale controlul asupra principalelor sfere de activitate vitală a comunităților supuse lor. În acest context, destul de semnificative sunt mormintele, posibil, ale conducătorilor de triburi ce se deosebesc clar, după poziția în cimitir și după inventar, de masa restului înmormântărilor. Tendința limpede conturată a diferențierii sociale și de avere în mediul triburilor tripoliene ne permite să tragem concluzia existenței la ei a unor formațiuni prestatale în formă de democrație militară sau de conducători³⁷.

Baza vieții spirituale a triburilor tripoliene târzii o forma întâi de toate cultul recoltei, exprimat în plastica antropomorfă și zoomorfă, în pictura vaselor, sculptura monumentelor și în reconstituirea ritualurilor. Ideea recoltei se înțelegea ca fiind combinarea a două începuturi divine: feminin, redat prin statuete antropomorfe și anumite simboluri ornamentale, și masculin, în chip de bou sau șarpe. În afară de acestea, figurile feminine mai puteau juca rolul de păzitori ai vetrei casnice, începutul neamului, amulete ocrotitoare ș.a., iar figurile masculine puteau reflecta cultul strămoșilor. Despre reprezentările cosmogonice deosebit de dezvoltate și nivelul înalt de gândire folcloric-mitologică dau seamă subiectele ornamentale complicate de pe ceramica tripoliană. După cum se vede, un rol deosebit de important se acorda și cultului vânatului, după cum rezultă din desenele de pe unele vase, din înmormântarea rămășițelor animalelor sălbatice și sculpturale. În general, reprezentările ideologice ale triburilor tripoliene târzii din spațiul carpato-nistean prezintă multe elemente comune cu cultura spirituală specifică altor regiuni agricole ale oikumenei.

NOTE

- 1 Passek T.S., *Periodizatiya tripolskikh poselenii*, MIA, 10, Moskva-Leningrad, 1949, p.109-215.
- 2 Marchevici V.I., *Pozdnetripolskie plemena Severnoi Moldavii*, Kișinev, 1981, p.56-58; Cernăș E.K., *Eneolit pravoberejnoi Ukraini i Moldavii*, Eneolit SSSR, Moskva, 1982, p.213-214; Movșa T.G., *Pozdni etap tripolskoii kulturi*, Arheologia Ukrainoi SSR, 1, Kiev, 1985, p.225-226.
- 3 Zbenovici V.G., *Hronologhia pizniogo Tripilea*, A., vp.7, Kiiv 1972, p.4; Dergaciov V.A., *Pameatniki pozdnego Tripolia*, Kișinev 1980, p.9.
- 4 Dumitrescu V., *Originea și evoluția culturii Cucuteni*, SCIV, 14, 1-2, 1963; Nițu A., *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea culturii cucuteniene*, Cerc.istorice/serie nouă/, XI, Iași, 1980.
- 5 Psek T.S., *op.cit.*, p.205-208.
- 6 Idem, *Novâe dannâe o pozdnetripolskikh poseleniah na Dnestre*, Izvestia MF AN SSSR, 5 (25), 1955; Idem, *Rannezemledelcheskie (tripolskie) plemena Podnestrovia*, MIA, 84, 1961, p.146-182; Marchevici V.I., *Arheologhiceskie pameatniki v basseine nijnego tecenia reki Cerna*, Izvestia MF AN SSSR, 5 (25), 1955; Movșa T.G., *Mnogosloinoe poselenie Soloncenii II*, KSIA AN SSSR, 105, 1965.
- 7 Lagodovska O.F., *Pameatniki usatvskogo tâpu*, A, VIII, 1953; Zaharuk Iu.M., *Piznotripolska kultura Sereдниого Podniprovia v zvitii novâh arheologhichnih dannâh*, NZISN, II, 1954; Passek T.S., *Novâe dannâe...*, p.28.
- 8 Bârnea P.P., Cebotarenko G.F., *Materiali k arheologhiceskoii karte Poprutia*, MIAF MSSR, 1964; Chetranu N.A., *Pozdnetripolskoe poselenie u s. Kubani v Moldavii*, MIAF MSSR, 1964.
- 9 Marchevici V.I., *Issledovania Moldavskoi neoliticeskoii ekspedicii v 1970-1971 gg.*, AIM (1970-1971), 1973; Idem, *Issledovania Moldavskoi neoliticeskoii ekspedicii*, AIM (1972), 1974; Idem, *Issledovania pozdnetripolskikh pameatnikov v Dnestrovsko - Prutskom mejdurecle*, AO (1974), 1975; Dergaciov V.A., *Pozdnetripolskie poselenia u s.Gordinești*, AIM (1970-1971), 1973.
- 10 Dergaciov V.A., *Piznotripolski mogilniki u s.Danku v Moldavii*, A., vâp.28, 1978.
- 11 Marchevici V.I., *Pameatniki epohi neolita i eneolita*, AKM, vâp.2, 1973.
- 12 Movșa T.G., *Periodizatiya i hronologhia sereдниого ta pizniogo Tripilea*, A., vâp.5, 1972; Zbenovici V.G., *Hronologhia...*; Idem, *Pozdnee tripolie i ego sveazi s kulturami Prikarpatia i Malopoliși*, AAC, t.XVI, 1976.
- 13 Sorokin V.Ia., Vlasenko I.G., *Arheologhiceskie Issledovania na poselenii Mereșovka-Cețațue*, AIM (1981), 1985; Bikbaev V.M., *Issledovania na poselenii Bologani I*, AIM (v 1985 g), 1990.
- 14 Iarvoi E.V., *Kurgani eneolita-epohi bronzi Nijnego Podnestrovia*, Kișinev, 1990; Dergaciov V.A., *Raskopki v Dancenah i nekotoraie voprosi izucenia pameatnikov pozdnego Tripolia i katakombnoi kulturi*, AIM (1974-1976), 1981; Agulnikov S.M., *Raskopki Kurganov u pos.Taraclia*, AO (1983), 1985; Idem, *Issledovania kurganoi gruppi u s.Kazaklia*, (AO 1985), 1987; Agulnikov S.M. Savva E.N., *Kurgani epohi eneolita-bronzi u pgt. Taraclia*, AIM (1982), 1986.
- 15 Manzura I.V., Subbotin A.L., *Novâe raskopki Vâhvatinskogo Moghlnika*, AIM (1984), 1984.

- 16 Marchevici V.I., **Pozdnetripolskie plemena...**; Dergaciov V.A., **Pameatniki...**; Movşa T.G., **Pozdний etап...**; Cernâş E.C., **Eneolit**.
- 17 Dergaciov V.A., **Pameatniki...**, p.88-93.
- 18 Movşa T.G., **Hronologhia Tripolie-Cucuteni i stepnâe kulturî epohi rannego metallâ v eto sisteme**, *Problemi arheologii Podneproviea*, Dnepropetrovsk, 1984, p.62-63; Teleghin D.Ia., **Radiokarbonne i arheomagnitnâe datuvannea tripolskoï kulturî**, A., vâp.52, 1985, p.19.
- 19 Movşa T.G., **O severnoi gruppe pozdnetripolskikh pameatnikov SA**, 1, 1971, p.33; Zbenovici V.G., **Hronologhia...**, p.11-13.
- 20 Dergaciov V.A., **Pameatniki...**, p.111-119
- 21 Kruk J., Milisaukas S., **Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj.kieleckie**, AP, 28, 2, 1983, s.310.
- 22 Movşa T.G., **O severnoi gruppe...**; Zaharuk Iu.M., **Pameatniki kasperovskogo tipu**, *Arheologhia USSR t.1*, Kiev, 1971.
- 23 Dergaciov V.A., **Pameatniki...**, p.119-123.
- 24 Movşa T.G., **Pozdний etап...**, p.237-242.
- 25 Berciu D., **Perioada de tranziție către epoca bronzului, Istoria României**, vol 1, Bucureşti, 1960, p.76-77.
- 26 Manzura I.V., Telnov N.P., **Problema pozdnetripolskogo pogrebalnogo obreada lesostepnoi zoni Dnestrovsko-Karpatskikh zemeli/nekotorâe itogi i perspektivi izucenia**, MIAA Moldovî, 1992, p.120-124, fig.1.
- 27 Nikolaeva N.A., Safronov V.A., **Kurgani u s.Dumiani Râşkanskogo r-na**, AO (1975), 1976; Iarovoi E.V., **Ohranâe raskopki u s.Bursuceni**, AO (1978), 1979; Dergaciov V.A., **Materiali raskopok arheologhiceskoï expediții na Prute (1975-1976 gg.)**, Kişinev, 1982, p.14-17, fig.4/5.
- 28 Bikbaev V.M., **Dannâe k ritualu, svezannomu s ostavlenniem Cucuteni-tripolskikh gonciarnâh pecel**, *Rannezemledelceskie poselenia -ghiganti tripolskoï kulturî na Ukraina*, Talianki- Veselâi Kut-Maidaneţkoe, 1990, p.147-148.
- 29 Rassamakin Iu.Ia., **Otnositelnâa hronologhia pozdneeneoliticeskikh pogrebenii baseina r.Molocinaia**, *Novâe pameatniki lamnoi kulturî stepnoi zoni Ukraini*, Kiev, 1988, p.18- 25.
- 30 Passek T.S., **Rannezemledelceskie...**
- 31 Movşa T.G., **Pameatniki Vâhvatinskogo tipa**, MASP, vâp.7, 1971; Dergaciov V.A., **Vâhvatinskiï moghilnik**, Kişinev, 1978.
- 32 Movşa T.G., **Mnogoslinoe...**; Bikbaev V.M., **Issledovania...**
- 33 Boltenko M.F., **Rastopki Usatovsko-Bolisekualniţkogo polea kulturnâh ostatkov**, *Visnik Odeskoï Komisii Kraeznavstva*, 2-3, Odesa 1925; Idem, **Keramika z Usatova**, TKU, vâp.1 Kiev 1926; Selinov V.I., Ladogovskaia E.F., **Raskopki Odesskogo istoriko-arheologhiceskogo muzeia pod Odeskoï v 1936 g.**, SA, V, 1940.
- 34 Passek T.S., **Periodizacija...**, p.205-208.
- 35 Patakova E.F., **Usatovskoe poselenie i moghilniki**, Kiev, 1979; Zbenovici V.F., **Pozdnetripolskie Severnogo Pricernomoria**, Kiev, 1974.
- 36 Dergaciov V.A., **Pameatniki...**, p.103-111, Patakova E.F., Petrenko V.G., Burdo N.V., Polişciuk L.Iu., **Pameatniki tripolskoï kulturî v Severo-Zapadnom Pricernomoria**, Kiev, 1989, p.50-124; Manzura I.V., **Perchodnâi period ot eneolita k epohe bronzi v Nijnem Podnestrovie i Poprutie**, Aftoref. Diss..., i.n., Leningrad, 1990.
- 37 Dergaciov V.A., **Pameatniki...**, p.154.

CULTURAL MANIFESTATIONS DURING THE TRANSITION PERIOD

SUMMARY

The late Tripolje culture is represented by the finds of the C₂ - γ₂ stage (after T.S. Passek), and it partially corresponds with the complexes of the Horodişte-Folteşti type, spread over Romanian territory. According to radio-carbon dating, the period approximately by the Tripolje culture is the second quarter of the 3rd mil. BC The finds of the Carpatho-Nistrean area stand for the southern compartment of the Tripolje culture. There is synchronism with the Trojanov and Gorodsk groups of Volhyni, as well as with Lukaşevka and Sofijevka of the Middle Nipru (Dniepr). To the West, their contemporaries are the classical and final aspects of TRB, the Ljubelinsk-Volhyni group of the late Lengyel culture (Verbkovice-Kostjanec), the incipient stage of the globular-amphora culture, the Bodrogkeresztúr and Laznany stages of the Polgar culture, Cernavoda Lc, Boleraz complexes

etc. To the east, the contemporaries are: the Darievka stage of Srednyj Stog, the late Niznjaja-Mihailovka culture, the Konstantinovka culture, the Maikop-Novosvobodnaja monuments, and the old Jamnaja graves on the Volga.

Within the southern area there is evidence of two regional variants. The material is made up of the finds genetically connected with the Brânzei and Gordinești type, scattered over the area of the upper and Middle Prut, the Upper and Middle Nistru, and the basin of the Southern Bug. The area of both groups are almost identical, and the second precedes the first, chronologically. The spatial parameters of the Vyxvatincy and Usatovo groups (which stand for another regional variant) are different. The Vyxvatincy monuments are located in an area of the Middle Nistru, while Usatovo covers the north-west of the Black Sea coast. The Vyxvatincy traditions were primary, in relation with Usatovo, though, in general, the two groups are synchronic. The Gordinești elements spread over the north-western Pontic area during the late stage of the Usatovo group. The closeness of regional variants can be explained as due to common origin, in the monuments of the Vărvăreuca XV type. Chronologically, the late Tripolje period can be divided into two horizons, the former including Brânzei, Vyxvatincy and early Usatovo, the latter including Gordinești, late Vyxvatincy and late Usatovo.

Each of the discussed groups has its own specific features, if we take into account; dwelling types, the presence or absence of extramural burial grounds, peculiarities of the flint, metal, and bone implements, of pottery etc. Depending on connections with other cultures, various Tripolje compartments were shaped. The total disappearance of the Tripolje culture in the Carpatho- Nistrean area was probably caused by the intrusion of Jamnaja tribes at the beginning of the Bronze Age.

List of illustrations

Fig.1 - Locations of various late Tripolje types of finds over the Prut-Nistru area: 1. Brânzei; 2. Gordinești; 3. Vyxvatincy; 4. Usatovo.

Fig.2 - Finds of the Brânzei type (after V. Dergačov): 1. flint; 2. metal; 3-5. bone; 6-23. burnt clay.

Fig.3 - Finds of the Gordinești type: 1-3 - flint; 4-6-8 - bone; 5-9-16 - burnt clay.

Fig.4 - Finds of the Vyxvatincy type (after V.Dergačov): 1-3 - flint; 2 - metal; 4-7 - bone; 8-29 - burnt clay.

Fig. 5 - Finds of the Usatovo type: 1-3, 19, 20 - bone; 4-6, 21-25 - metal; 7-15 - flint; 16-18, 26-44 - burnt clay.

